

Basının Propaganda Amaçlı Kullanılması; Azerbaycan Millî Mücadelesi ve Muhaceret Basını

Use of Press for Propaganda: Azerbaijan's National Struggle and Immigration Press

Mustafa İnce ^a

^a Karabük Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

mince7@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-8058-1076

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 17.03.2020

Düzeltilme tarihi: 03.06.2020

Kabul tarihi: 22.06.2020

Anahtar Kelimeler:

Propaganda,

Propaganda ve basın,

Azerbaycan millî mücadelesi.

ÖZ

Günümüzde kitleleri yönetmede 'ikna etme' büyük önem taşımaktadır. Toplumlara ikna etmede farklı yol ve yöntemler bulunsa da propaganda, çok sık kullanılan ve oldukça eski ikna yöntemlerinden biridir. Propaganda, temel olarak bir 'ikna etme süreci' olarak değerlendirilebilir. Bu süreçteki en etkili unsur ise bilgidir. Propagandada amaç hedef kitleyi bilgilendirmek suretiyle etkilemeye çalışmaktır. Ancak propaganda maksadıyla kullanılan enformasyon ya da bilgiler genellikle amaca uygun olarak 'tasarlanmış' bilgilerdir. Bir başka ifadeyle, propaganda sürecinde mesajlar sistematik bir şekilde kaynağın amaç, istek ve beklentileri doğrultusunda şekillendirilmektedir. Amacı kitleleri etkilemek suretiyle yönlendirmek olan propaganda maksatlı mesajların, söz konusu hedef kitleye ulaştırılmasında ise en önemli vasıta kitle iletişim araçlarıdır. Geniş kitlelere ulaşması ve kitleleri etkileme gücü sebebiyle geçmişten günümüze kitle iletişim araçları başta siyasiler olmak üzere pek çok kesim tarafından propaganda amacıyla kullanılmıştır, kullanılmak istenmiştir. Özellikle 20. yüzyılın başında gazeteler, siyasal otoriteler tarafından propaganda maksadıyla sıklıkla kullanılmıştır. Tarihte kurulan ilk Türk Cumhuriyeti olan Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesinde de basın, Azerbaycan muhacereti tarafından propaganda maksadıyla kullanılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Azerbaycan (siyasal) muhaceretinin, basını, Azerbaycan millî mücadelesi sürecinde -Bolşeviklere karşı bir uyarı aracı olarak- propaganda maksadıyla kullandığını ortaya koymaya çalışmaktır. Çalışma kapsamında propagandanın tanımı ve türleri, basının propaganda amaçlı kullanılması ve Azerbaycan muhaceretinin propaganda amacıyla yayınladığı neşriyatlar ele alınarak değerlendirilmiştir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 17.03.2020

Received in revised form: 03.06.2020

Accepted: 22.06.2020

Keywords:

Propaganda,

Propaganda and press,

National struggle of Azerbaijan

ABSTRACT

Today, 'persuasion' is of great importance in managing the masses. Although there are different ways and methods of persuading societies, propaganda is one of the most frequently used and quite old methods of persuasion. Propaganda can basically be regarded as a 'persuasion process'. The most effective element in this process is information. The aim in propaganda is to try to influence by informing the target audience. However, information or data used for propaganda purposes is generally 'designed' for the purpose. In other words, in the propaganda process, the messages are systematically shaped in line with the aims, desires and expectations of the source. The most important means of conveying propaganda messages, whose purpose is to direct the masses by influencing them, is the mass media. Due to its ability to reach and influence the masses, mass media have been used and tried to be used for propaganda purposes, especially by politicians. Especially in the beginning of the 20th century, newspapers were frequently used by the political authorities for propaganda purposes. The press was used by the Azerbaijani immigrants for propaganda purposes in the struggle for independence of Azerbaijan - the first Turkish republic established in history.

The aim of this study is to try to show that the Azerbaijani (political) immigration used the press for propaganda purposes as a warning tool against the Bolsheviks in the process of national struggle of Azerbaijan. Within the scope of the study, the definition and types of propaganda, the use of the press for propaganda purposes and the publications published by the Azerbaijani immigration for propaganda purposes were evaluated.

Atıf Bilgisi / Reference Information

İnce, M (2020). Basının Propaganda Amaçlı Kullanılması; Azerbaycan Millî Mücadelesi ve Muhaceret Basını. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 6 (1), Yaz. s. 92-103.

1 Mustafa İnce'nin "Bolşevik Propagandasına Karşı Bir Uyarı Aracı; Bildiriş Gazetesi (1930-1931)" konulu İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Gazetecilik ABD-2016) Doktora tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

Propaganda, tarihsel süreçte pek çok siyasi otorite tarafından genellikle gücü ele geçirme, gücü koruma ya da güce güç katma maksadıyla kullanılmıştır. Bununla birlikte propaganda saldırılara karşı savunma, birlikte mücadele etme, olağanüstü durumlarda birliği sağlama gibi amaçlar için de kullanılmıştır. Bu bağlamda “Propagandanın iki önemli ciheti vardır. Bunlardan birincisi propaganda yapanın savaşta ve barışta kendi milli bütünlüğünü sağlamak, ikincisi ise karşı tarafın milli bütünlüğünü bozmak için moral değerlerini altüst etmektir” (Ulu, 2012:62)

Çok zor koşullar altında milli mücadeleyi sürdürmek durumunda olan Azerbaycan muhacereti için de Azerbaycan Türklerinin birlik beraberliğini ve daha da önemlisi umutlarını diri tutmanın -dönemin koşullarında- en iyi yolu basın ve matbuattı. Millî mücadelenin devam ettirilmek istendiği yıllarda Azerbaycan topraklarında, diğer alanlarda olduğu gibi basın faaliyetleri de baskı altındaydı, hatta yasaktı. Azerbaycan basını ve siyaseti, çarlık döneminde olduğu gibi, sonrasında kurulan diğer rejimlerde de kendisine hareket alanı bulamamış, sürekli bir baskıya ve cezalandırılmaya mahkûm edilmiştir. Azerbaycan’da basın, Rus devriminin hemen sonrasında kısa bir süreliğine sesini duyurmaya çalışmışsa da uzun süreli düzenli yayın yapamamış ve sansürden bir türlü kurtulamamıştır. Azerbaycan milli mücadelesinin en önemli basamaklarından birisini oluşturan ve birliğin, bütünlüğün çimentosu vazifesi gören basının, bu şartlar altında Azerbaycan topraklarında sesini rahatça duyuramayacağı anlaşılmıştır. Millî mücadelenin basın ayağı da siyasi boyutuyla birlikte bu davaya gönül veren aydınlar tarafından başka ülkelere taşınmıştır, taşınmak zorunda kalmıştır. Azerbaycan muhaceretinin üyeleri, daha rahat çalışma ortamı bulacakları ülkelerde Azerbaycan istiklal mücadelesini sürdürmek için çeşitli propaganda faaliyetlerinde bulunmaya başlamışlardır. Bu propaganda çalışmalarının bir kısmı gizli veya açıktan toplantılar şeklinde olmuş, büyük bir kısmı da basın faaliyetleri yoluyla gerçekleştirilmiştir. Propaganda araçları içerisinde büyük öneme sahip olan ‘basın yoluyla propaganda’ faaliyetleri muhaceret tarafından yer, zaman ve duruma göre, bazen beyaz propaganda, bazen de gri propaganda olarak gerçekleştirilmiştir. Rengi her ne olursa olsun Azerbaycan milli mücadelesinde, propaganda amacıyla basının gücünden faydalanmak adına büyük çaba gösterilmiştir.

2. Propagandanın Tanımı ve Türleri

Propaganda, yüzyıllardır farklı amaçlar için kullanılan bir kavramdır. Dinleri ve inançları yaymak, siyasi partiler için oy toplamak, devletlerin savaş durumlarında dış destek ve yardım bulmak, milli birliği sağlamak vb. amaçlar için kullanılmıştır. Propagandayı özellikle siyasiler, devlet adamları, din temsilcileri, devrimciler ile bazı şirketler rakiplerini egale etmek maksadıyla kullanmışlar ve kullanmaktadırlar. Propaganda bilhassa inanç ve ideoloji yaymada etkin olarak kullanılmıştır. Örneğin 1622 yılının haziran ayında Papa XV. Gregory tarafından, Katolik Kilisesinin iman ve inancını barışçı yollardan yaymak amacıyla yeni, örgütlü ve sürekli bir kuruluş olarak “*Sacra Congregatio Christiana Nomini Propaganda*”; ya da bugün daha çok hatırlanan adıyla, “*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*” kuruldu. “Bu kuruluş Roma Katolik Kilisesi’nin resmi bir organı oldu ve Katolik Kilisesi’nin inanç ve imanını yeni dünyaya yaymak, aynı zamanda eski dünyada da Roma Kilisesinin din anlayışını pekiştirmek ve yeniden güçlendirmekle görevlendirildi” (Qualter, 1992:255).

Türk Dil Kurumu sözlüğünde propaganda, “Bir öğretiyi, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma, yaymaca” (tdk.gov.tr) olarak tarif edilir. Latince ‘propagere’ kelimesinden gelen, ‘taze bir bitkinin filizlerinin yeni bitkiler üretmek maksadıyla toprağa dikilmesi’ anlamını da taşımaktadır. Edward L. Bernays propagandayı “görünmez yönetimin idari askeri” olarak tanımlamaktadır. (Bernays, 1928:20). Başka bir çalışmada ise propaganda, Latince “yayılması gereken şey” manasına gelen “propago” kelimesinden türetilmiş olup “hedef kitleyi fikren kazanmak, sistemli ve devamlı telkinlerde bulunarak düşünce ve davranışlarını yönlendirmek” şeklinde açıklanmıştır. (Ulu, 2012:61). Nevzat Tarhan ise propagandayı, “Bir topluluğun düşüncelerini, duygularını, davranışlarını, tavır ve hareketlerini etki altında tutmak ve onları değiştirmek amacıyla yayınlanan bilgi, belge, doktrin ve görüşlerdir” (Tarhan, 2003:15) şeklinde tanımlamıştır.

Propagandayı, “bir bireyin veya grubun başka bireylerin veya grupların tutumlarını belirleyip biçimlendirmek, kontrol altına almak veya değiştirmek için: haberleşme araçlarından yararlanarak ve bu bireylerin veya grupların belirli bir durum veya konumdaki tepkilerinin kendi amaçlarına uygun tepkiler şeklinde olacağını umarak giriştikleri bilinçli bir faaliyet” şeklinde daha kapsamlı olarak tanımlamak da mümkündür. (Qualter, 1992:279). Bu geniş tanımdan da anlaşılacağı üzere, propagandacı bu tür bir girişimde bulunan tek bir birey olabileceği gibi, bir grup da olabilir.

Toplum bireylerinin kabul etmek zorunda olmadıkları bir fikri, bir düşünceyi herhangi bir yaptırım uygulamadan ve zor kullanmadan kendi istekleriyle benimsetmeyi amaçlayan propagandanın farklı türleri bulunmaktadır. Propaganda türleri bazı kaynaklarda çok geniş olarak ele alınırken bazı kaynaklarda ise daha sade incelenmiştir. Propaganda, “*Kapsamı Bakımından Propaganda*”, “*Konusu Bakımından Propaganda*”, “*Sahası Bakımından Propaganda*” ve “*Yöntemine Göre Propaganda*” olmak üzere dört türdür. (Eke, 2008:60-69). Nevzat Tarhan’a göre ise propagandanın “*Beyaz propaganda*”, “*Gri propaganda*”, “*Kara propaganda*”, “*Silahlı propaganda*”, “*Karşı propaganda*” (Tarhan, 2003:37) olmak üzere beş türü vardır. Bunlar farklı yöntemler izlenerek uygulanırlar.

2.1. Beyaz Propaganda

Doğrudan ve açık bir şekilde yapılan propaganda türüdür. Kim tarafından yapıldığı bellidir. Hatta propagandayı yapan bizzat kendisinin bilinmesini ister. Beyaz propagandayı yapan kişi ya da grubun güvenilirliği propagandanın tesirini belirler. Propagandanın içeriğinde yanıltma, kandırma, çarpıtma, yanlış bilgi vs. yoktur.

Beyaz propagandayı geleneksel kitle iletişim araçları olan gazeteler, radyolar, televizyonlarla birlikte yeni teknolojiler sayesinde yaşamımızın bir parçası haline dönüşen internette görmek mümkündür. “Beyaz propagandanın malzemesi haberdır. Hasım tarafın hatalarını, suiistimallerini malzeme olarak kullanırlar. Bu malzemenin ne zaman ne şekilde, nasıl ve hangi ölçüde kullanılacağı iyi planlanmalıdır” (Tarhan, 2003:37). Beyaz propaganda açıktan yapıldığı için rakiplerin karşı propaganda yapması kolaylaşır.

Açık bir kaynak tarafından yapılan ve genellikle meşru bir hakkın savunulması amacı güden beyaz propaganda demokratik ortamlarda işlerlik kazanır. Beyaz propagandanın demokratik zeminlerde uygulamasının kolay olmasından dolayı genellikle gelişmiş demokratik ülkelerde bu tür propaganda yöntemine sıkça başvurulur. (Ziyaoğlu, 1963: 41) Beyaz propagandanın güçlü yanı güven uyandırması, zayıf yanı ise serbestçe dolaşamaması ve karşı propagandaya müsait olmasıdır.

2.2. Kara Propaganda

Kara propaganda, beyaz propagandanın tamamen tersidir ve en kapalı yapılan propaganda türüdür. Beyaz propagandanın aksine, asıl kaynak daima gizlidir. Hatta söz konusu haberin başka kaynaktan çıkıyormuş gibi gösterildiği, sahte ve uydurma belgelerle hile, yalan, iftira çarpıtma ve aldatmaya başvurulduğu bir propagandadır. Kara propagandada, var olmayan bir olgu varmış gibi, gerçekte olmayan bir olay olmuş gibi gösterilmeye çalışılmaktadır.

“Kara propagandanın ana amacı, yerleşmiş bir inancı yıkmaktır. Halkı kendi içinden çıkardığı liderlerden soğutmak, ordu ve devlete karşı var olan güveni sarsmak, sosyal ve ekonomik dayanışmayı yıkmak ister. İnsanları şüpheli, kaygılı, mutsuz ve zihni karışıklık içerisinde tutmak arzusundadır” (Tarhan, 2003:42).

2.3. Gri Propaganda

Beyaz propagandanın da siyah propagandanın da özelliklerini taşımayan gri propaganda, bu ikisini arasındadır. Kaynağının tam olarak belli olmadığı bu propaganda türünde mesajlar tamamen güvenilir olmasa da kesin olarak yalan olduğunu düşünmek de mümkün değildir.

Gri propagandada gerçek ve yalanın birlikte kullanılmasından dolayı siyah ile beyazın arasında kalmıştır. Yalan ile gerçeğin iç içe olduğu bu propaganda türünde rivayet ve şayialar sık sık yer alır. Kaynak belirsiz olduğu için bilginin dosttan mı düşmandan mı geldiği de tam olarak anlaşılamamaktadır. (Eke,

2008:66). Abartı ve yalana sıkça yer verilen bu propaganda türünde ilgi çekici ve kafa karıştırıcı haberler verilmeye çalışılır.

“Gri propagandanın amacı ‘rivayetler’ yayarak geniş halk kitlelerinin beyinlerinde şüphe tohumları oluşturmaktır. Böylece zihinler bulandırılmakta ve amaca ulaşılmış olunmaktadır. Bu tarzda genellikle doğru bir olaya genellikle on tane yalan sokulup muhatabı, önemsiz, küçük ve gülünç duruma düşürmek amaçlanır. Senaryo iyi yazılmışsa eğer, uydurma ‘rivayetler’ dilden dile dolaşır” (Tarhan, 2003:38).

2.4. Silahlı Propaganda

Genellikle terör örgütleri tarafından kullanılan ve kendilerinin etkili olduklarını ispatlamak amacıyla başvurdukları bir propaganda türüdür. Bu örgütler ses getirmek ve dikkatleri üzerlerine çekmek amacıyla silahlı propagandaya başvururlar. Medyanın olumsuzluklardan beslenen ve olağandışı haberlere olan ilgisi ve zaafından yararlanırlar. Böylece amaçlarına daha kolay ulaşabilmektedirler.

“Silahlı propaganda ile halkı ve devlet otoritesini bıktırmak amaçlanır. Bu genellikle mutsuz, eğitimsiz, hak arama yöntemi olarak şiddeti kültürel bir inanç sistemi olarak benimsemiş alt kültür gruplarının tarzıdır. Bitip tükenmediklerini göstermek için uçak, gemi kaçırma, bomba koyma, metrolara gaz verme, otobüs tarama, köy basma, canlı bomba eylemleri planlar ve uygulamalar. Amaç bu tarz eylemlerle ses getirmek ve toplumda infial uyandırmaktır” (Tarhan, 2003:45).

Taraftar toplamak ve destek bulmak için kendilerine verilmediğini düşündükleri kültürel hakları argüman olarak kullanırlar. Bu mağduriyeti sık sık dile getirerek tek çıkar yolun silah kullanmaktan geçtiğini düşünür ve toplulukları buna ikna etmeye çalışırlar.

2.5. Karşı Propaganda

Karşı tarafın propagandasının yalan olduğunu ispatlamaya yönelik yapılan propaganda türüdür. Karşı propaganda uygulamalarına Çanakkale ve I. Dünya savaşında rastlamak mümkündür. Örneğin Ruslar tarafından Türk askerini etkilemek ve onların mücadeleye ve direncini kırmak için Türk askerlerinin buldukları mevkilere uçaklarla havadan bazı beyannameler atılmıştır. 4 Eylül 1917 tarihinde Ruslar tarafından II. Kolordu Cephesine atılan bir beyannamede; “Türk askerlerinin açlık çekip, şeker ve et bulamazken, yedikleri ekme de yenilemeyecek kadar kötü durumda iken; kendilerinde sıcak yemek, et, jambon, şeker ve çayın bolca mevcut olduğu” söylenerek Osmanlı askerleri teslim olmaya ikna edilmek istenmiştir. Bir başka Rus beyannamesinde ise, “yıllardır devam eden savaş yüzünden Osmanlı şehirlerinde yeterli miktarda yiyecek bulunmadığı, Osmanlı askerlerinin aile ve çocuklarının aç ve susuz bir durumda yaşadıkları ifade edilmiştir” (Ulu, 2012:64). Buna karşılık, karşı propaganda olarak “Osmanlı Devleti ise cephede çektiği ve Harp Mecmuasında yayınladığı fotoğraflarla cevap vermeye çalışmıştır. Bu fotoğraflardan birinde Osmanlı askerlerinin Gelibolu harp sahasında gruplar halinde oturdukları ve neşeli bir şekilde yemeklerini bekledikleri görülmektedir. Hallerinden memnun oldukları resim altına yerleştirilen cümlelerle de desteklenmiştir. Yine başka bir fotoğrafta oldukça büyük kazanlarda pişen çeşit çeşit yemekler ve ellerindeki tabaklarla yemek almayı bekleyen Osmanlı askerlerinin fotoğrafları kamuoyuyla paylaşılmıştır” (Ulu, 2012:65). Karşı propagandanın, erken karşı propaganda, doğrudan karşı propaganda, hedef şaşırtan karşı propaganda şeklinde çeşitli uygulamaları da mevcuttur. (Tarhan, 2003:49). Propagandayı yaymanın en etkili silahı ise basındır.

3. Propaganda Aracı Olarak Basının Kullanılması

Basının, kitleleri etkileme ve kamuoyu oluşturma konusundaki gücü bilinen bir gerçektir. Bu gücü ve etkisinden dolayı basın, tarihin hemen her döneminde iktidarı ve gücü elinde bulundurmaya isteyenler için vazgeçilmez bir araç olmuştur. Özellikle siyasiler, iktidar olmak ve iktidarlarını sürdürmek için hemen hemen her dönemde bu güçten yararlanmak istemişler ve yararlanmışlardır. Basın, kimi zaman ideolojik bir aygıt, kimi zaman bir pazarlama aracı, kimi zaman da bir bilgilendirme mekanizması olarak kullanılmıştır. (Yaylagil, 2010: 15-19). Ancak her ne amaçla kullanılırsa kullanılsın, basının, kitleleri etkileme ve yönlendirmede büyük rol oynadığı açıktır.

Gerek günümüzde gerekse geçmiş dönemlerde basın, fikirlerin, inançların ve ideolojilerin yayılmasında bir propaganda aracı olarak kullanılmış, ya da bunun tam tersi olarak bir ideolojinin veya inançların yayılmasına mâni olmak amacıyla basının gücünden çeşitli şekillerde faydalanılmıştır. Bu bağlamda basın, adeta zihinlere doğrultulan bir silah, yine zihinlere koruyucu bir kalkan olmuştur.

3.1. İdeolojik amaçlı kullanılması

Medya ile ideoloji ilişkisi orta çağa kadar uzanır. Burjuvanın güçlenmeye başladığı bu dönemde, burjuva sınıfı, feodal beylere karşı kendi düşüncelerini yaymada ve yaygınlaştırmada gazeteleri kullanmıştır. Burjuvalar o dönemde çıkardıkları bu gazeteler aracılığıyla kendi ideolojik düşüncelerinin temelini teşkil eden “özgürlük”, “çoğulculuk”, “serbest pazar” kavramlarını yaygınlaştırmışlardır. (Kılıçarslan, 2008:46).

Basının güç odakları tarafından kendi çıkarları için kullanmalarında propagandanın rolü büyüktür. Basın etkili bir propaganda aracıdır. Yüzyıllar öncesinden hayatın her alanına giren propaganda, özellikle 18. yüzyıldan itibaren Amerika ve Batılı ülkeler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Latince propaganda, ‘yayılması gereken şey’ anlamına gelmektedir. (Ulu, 2012:61). Latince ‘propagere’ kelimesinden gelen propaganda, ‘taze bir bitkinin filizlerinin yeni bitkiler üretmek maksadıyla toprağa dikilmesi’ anlamına da gelmektedir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde propaganda, ‘herhangi bir düşünceyi, bir kanıyı yaymak ve ondan yana olanları çoğaltmak için söz, yazı ya da başka araçlarla yapılan etki’ olarak tarif edilmektedir. Oxford Sözlüğü ise propaganda kelimesini, ‘bir fikre veya harekete taraftar kazandırmak amacı ile düzenlenen programların bütünü’ (Kalender, 2000: 88) olarak tarif etmektedir.

Bazı yazarlar ise bir iletişim süreci olarak değerlendirdikleri propagandayı, algıları biçimlendirme, zihinleri manipüle etme ve propagandacının amaçlarına uygun bir tepki oluşması maksadıyla yapılan bilinçli sistematik çabalar olarak açıklamaktadırlar. Laswell, “Propaganda” isimli kitabında propagandayı “sözlü, yazılı, resimli veya müzik şeklinde olabilen sunumların yönlendirmesiyle insan davranışlarını etkileme tekniği” şeklinde tanımlayarak, propagandanın yönlendirme amacıyla yapıldığını savunmuştur. Nasıl tanımlanırsa tanımlansın, propagandanın esas amacının kişileri veya grupları çeşitli yöntemlerle etkilemek olduğu ortadadır. Ayrıca propaganda genellikle tek yönlü sistematik ve bilinçli çalışmalardan oluşmaktadır. Özellikle bilinçli olarak yapılması propagandanın önemli bir özelliğidir.

Propaganda ilk olarak, Roma Katolik Kilisesi tarafından sosyolojik manada kullanılmış ve fikirlerin yayılması olarak ifade edilmiştir. (Brown, 2000: 9). Adolf Hitler, “Kavgam” adlı kitabında, propagandayla ilgili “Ustaca bir propaganda ile, insanları cennetin cehennem olduğuna ve cennette en sefil hayatın yaşandığına inandırmak mümkündür” (Hitler, 2002: 67) demiştir.

Propagandayı kullananlar, amaçlarına ulaşmak için çeşitli yöntem ve tekniklerden faydalanırlar. Bu yöntemlerin başında da kitle iletişim araçları ve basın gelmektedir. Basın, geniş kitlelere ulaşmasından ve kitleleri etkileme gücüne sahip olmasından dolayı propagandanın temel amacıyla örtüşmektedir. 20. yüzyılın başından itibaren propaganda amacıyla da kullanılan basının, insanların tutum ve kanaatlerini biçimlendirmede, davranış değişikliği oluşturmada hayli etkin olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden Birinci Dünya Savaşı’nda basın destekli propaganda teknikleri kitleleri etkilemek amacıyla kullanılmıştır. (Kalender, 2000: 116-117). Chomsky de, propagandanın özellikle birinci dünya savaşından sonra geliştiğini belirtir. Yine Chomsky’ye göre, kitle iletişimi (basın) halkın ne göreceğine ne duyacağına ve ne hakkında düşüneceğine karar verir. (Pedro, 2011: 1865-1905). Medyanın çok farklı fonksiyonları olmasına karşın, İrfan Erdoğan’a göre medyanın ana görevlerinin en önemlisi propagandadır. Kitle iletişim araçları sistemli bir şekilde, mesajı ve sembolleri genel nüfusa ileten bir sistem olarak çalışır. (Erdoğan ve Alemdar, 2002:346). Dağıtım yoluyla (kitlelere ulaşması ise) medyanın önemli bir avantajıdır.

Basının kamuoyunu etkilemede ve yönlendirmede aktif bir rol oynadığı kabul edilen bir gerçektir. Bu etki ve yönlendirmenin derecesi ise bazı etmenlere bağlı olarak değişmektedir. Toplumun içinde bulunduğu siyasi, ekonomik, kültürel vb. koşullar, kamuoyunun etkilenmesinde birer unsurdurlar. Basının kamuoyunu etkilemesi, bazı işlevlerini yerine getirirken gerçekleşir. Bunlardan en önemlisi haber verme işlevidir. Basının haber verme işlevi, zamanla düz bir haber aktarım tarzından uzaklaşarak bir propaganda

aracı haline dönüşmüştür. (Nalcıoğlu, 2004:34). Bu durum, çoğu zaman kaynağın gereksinimleri doğrultusunda şekillenmiştir.

Halkların, iktidarların istediği yönde düşünmeye yönlendirilmesi maksadıyla propaganda yöntemine başvurularak savaş ve barış ortamlarında propaganda etkili bir silah gibi kullanılmıştır. (Öymen, 2014:11). Örneğin, Sovyetler’de yayınlanan *Pravda* gazetesi, hükümetin yayın organı gibi davranmıştır. Komünist Parti üyelerine elden dağıtılan gazete, Komünist Partinin fikirlerini ve ideolojisini topluma aktarmada kullanılmıştır. (Nalcıoğlu, 2004:35). Aynı şekilde İsmail Gasprinski, Ceditçilik hareketini duyurmak, pan-Türkizm veya Türkçülük ideolojisini yaymak maksadıyla 1883 yılından itibaren *Tercüman* gazetesini çıkarmış ve bu ideolojinin yayılması için adı geçen gazeteden istifade etmiştir. (Swietochowski, 1988:50-51) Yine Azerbaycan milli hareketinin resmi yayın organı durumunda olan ‘*Açık Söz*’ gazetesi milliyetçilik, Türkçülük gibi çeşitli konularda makaleler yayınlamıştır. Gazetede gençlere ayrılan ‘açık sütunlar’ bölümünde gençleri ateşleyen makalelere yer verilmiştir. Mirza Bala Mehmetzade ve Mehmet Emin Resulzade bu gazete aracılığıyla, yenileşme, milletleşme, Türkleşme, modernleşme gibi kavramları işlemiş ve bu fikirlerin destek görmesi için mücadele vermişlerdir. (Veliyev, 2006:44-49).

3.2. Siyasi amaçlı kullanılması

Basın sadece ideolojiyi yaymak ve/veya kabul ettirmek maksadıyla kullanılmamış, aynı zamanda siyasilerin çıkar sağlamaları ve çıkarlarını korumaları için de kullanılmıştır. Medya ile siyaset ilişkisi de ideolojide olduğu gibi yazılı basının ortaya çıktığı 17. yüzyıla kadar dayanır. Bilindiği üzere bu dönemde burjuvalar ekonomik olarak güçlenmeye başlamış ve toplumsal hayata müdahaleleri de artmıştır. Liberal bir anlayışa sahip olan burjuvalar bu dönemde yazılı basını da ellerinde tutmayı başarmışlardır. Bu anlayış günümüze kadar gelmiş ve basın, güç odaklarının ellerinde tutmayı istedikleri bir araç olmuştur.

Siyasiler için, kamuoyunu yönlendirmede ve etkilemede de propaganda önemli bir yöntemdir. Kamuoyu oluşumunda ilk aşamanın bilgi iletimi olduğu düşünüldüğünde, bunu kitlelere en kısa sürede yaymanın yolu gazeteler (basın) olacağından, basının propaganda sürecinde önemi de ortaya çıkar.

Basınla siyaset arasında güçlü bir bağ vardır ve basın siyasilerin gözünde önemli bir mevkie sahiptir. Sınıf çıkarları çatışması ile gücün belirli ellerde toplandığı dünya düzeninde, medyanın üstlendiği rolü gerçekleştirebilmesi için düzenli ve sistemli propaganda gereklidir. (Erdoğan ve Alemdar, 2002:347). Mesajların anlaşılması zihinlere yerleşmesi ve insanları harekete geçirebilmesi için mesajın sürekli tekrar edilmesi gereklidir. Siyasiler de mesajlarını sistemli ve sürekli aktarmada basını kullanmaktadırlar. Bir bakıma propaganda yapmak manasına gelen bu mesaj aktarımı, siyasilerin ifade tarzına da uygundur.

4. Azerbaycan Siyasi Muhaceretinin İlk (Propaganda) Faaliyetleri

Aslında Azerbaycan muhaceretinin tıpkı istiklal savaşı tarihi gibi muhaceret tarihi vardır. Azerbaycan hanlıklarının Rusya tarafından istila edilmesinin hemen ardından 19. yüzyılın başlarında bir Azerbaycan siyasi muhacereti meydana gelmişti. Bilhassa İran ve Türkiye’ye göç eden bu zümre, memleketin istiklali için her fırsatta Rusya aleyhinde çalışmalar yapmışlardır. 1904’te başlayan ve Rusya’nın mağlubiyetiyle sona eren Japon-Rus savaşı sonrası meydana gelen 1905 ihtilalinin ardından kısmen elde edilen hürriyetin muhafazası ve genişletilmesi için çalışmalar başlatılmış, 1907’de elde edilen bu kısmi hürriyet Çarlık hükümetince kaldırılınca da Azerbaycan’ın aydınlarına yönelik takip başlamıştı. Bunun üzerine ikinci bir muhacir dalgası görülmüş, bu kimseler gerek Türkiye gerekse Avrupa’nın muhtelif merkezlerinde milli mücadele için faaliyette bulunmuşlardır. (Mehmetzade, 1991:160).

Milli Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Bolşevikler tarafından 27 Nisan 1920’de sona erdirilmesinin hemen ardından Bakü’de özellikle aydın kesim arasında bir takip başlatılmış, başta Müsavat Partisi üyeleri olmak üzere Cumhuriyetin kurulmasında rol olan, hükümet ve parlamento üyeleri, mülki ve idari memurlar, milli ordunun kumanda kadrosu ve aydınların tutuklanması işine girilmiştir. Öğretmenler, akademisyenler, gazeteci, yazar, şair ve fikir adamları tutuklananlar arasında yer almıştır. (Nalcıoğlu,

2004:43). 27 Nisan'ın hemen ertesi günü başlayan bu tutuklamalar ve idamlardan iki hafta sonra ise komünist yönetime karşı direnişin yayılmasıyla kanlı misillemeler yaşanmıştı. Yusufbekov, General Sulkiewicz, Ziyathanov, Rajibekov, Han Hoyski ve Ağazade ölenler arasındaydı. (Swietochowski, 1988:245). Bu misillemelere karşın, her türlü gücü elinde bulunduran Bolşeviklerin Azerbaycan'da yürüttükleri “temizlik harekâtı” sırasında binlerce Azeri aydın hayatını kaybetmiştir.

Mirza Bala, işgal sonrasında Çeka'nın mahkemesiz olarak Azerbaycan'da milli mücadeleyi savunanlara yönelik yaptığı tevkif ve idamları şöyle anlatır; “30 Nisan'dan 1920 senesinin sonuna kadar misafiri bulunduğum ve bir tesadüf eseri olarak kurtulabildiğim Bayıl'daki Bakü hapishanesi bir mezbahayı andırıyordu. Generaller, albaylar, yarbaylar, binbaşılar, yüzbaşılar, hatta onbaşılar ve neferler, profesörler, mebuslar, devlet adamları, muallimler, gazeteciler, muharrirler kafiye kafiye birbirini takiben siyasetgahı ziyaret ediyorlardı. Hepsisi de hapishanenin deniz tarafındaki sokağında kurşuna diziliyordu. Bu Şehitler kafilesi arasında işçiler daha çok ve daha mühim bir yer işgal etmekteydiler...” (Mehmetzade, 1991:21).

Komünist Parti'nin milliyetçilikle mücadele adı altında yaptığı bu tutuklama, sürgün ve idamlar 1930 yılına kadar devam etmiştir. Sadece 1927 yılının sonlarında yalnızca bir günde Bakü, Gence, Karabağ, Nahcevan, Gökçay, Şeki, Şamahı, Salyan, Kuba, Kazah ve Zakalata'da toplananların sayısı 2 bini geçmiştir. Bolşeviklerin, olası bir milli mücadelenin yeniden başlaması konusundaki endişesi, toplu bir temizlik hareketi başlatmış, eski Azerbaycan hükümetinde görevli bakanları, milletvekillerini, yüksek mevkideki memurların yanı sıra ordu mensuplarını, gazetecileri, milliyetçi yazarları, öğretim üyelerini ve özellikle de Müsavat partisinin mensuplarını sıkı takibe almıştır. Bu takibin sonucunda söz konusu kişiler ya idam edilmiş ya da Sibiry'a'ya sürgüne gönderilmiştir. Ancak bu takipten kurtulmayı başaran ve kaçarak Azerbaycan dışına çıkabilen aydınlar, Türkiye, İran, Almanya, Fransa ve Finlandiya vb. ülkelere sığınarak Azerbaycan'ın istiklal mücadelesini bu ülkelerden sürdürmeye başlamışlardır. (Nalcioğlu, 2004:53). Aynı zamanda zengin ve ticaret erbabı birçok Azeri iş adamı da Azerbaycan dışına kaçmak zorunda kalmıştır.

Azerbaycan milli mücadelesini devam ettirmek üzere ülkeyi terk eden muhaceretin büyük bir kısmı Türkiye'ye yerleşmiş ve vakit kaybetmeden çalışmalara başlamıştır. Muhaceretin temel amacı, Azerbaycan'ın en kısa zamanda yeniden bağımsızlığını kazanması için davalarını dünya kamuoyuna anlatmak ve dünya milletlerince tanınmasının zeminini oluşturmaktır. Bu doğrultuda muhaceret, Sovyet Rusya'nın, derin bir kültür ve medeniyete sahip köklü bir devlet olan Azerbaycan'da işgalci konumda olduğunu ve zengin doğal kaynaklarını sömürmek amacı taşıdığını dile getirip dünya kamuoyunun dikkatini çekmeyi planlıyordu.

Bolşevik baskısı ve imhası yüzünden ülkelerinden ayrılmak durumunda kalan Milli Azerbaycan Cumhuriyeti önderlerinden olan Müsavat Partisi üyesi Fethali Han Hoyslu, Mustafa Vekilli, Şefi Rüstembeyli, Hasan Bey Ağayev gibi isimler o sıralarda henüz Sovyetleşmemiş olan Gürcistan'a sığınmışlardır. Burada Hasan Ağayev imzasıyla dünya kamuoyuna duyurmak amacıyla yayınladıkları bildiride, Azerbaycan kuvvetlerinin Ermeni isyanını bastırmak üzere Bakü dışında olmasından yararlanan Rus Kızıl ordusunun Milli Azerbaycan Cumhuriyetine son verdiğini açıklamışlardır. Ayrıca yine bu beyannamede Rus Kızıl Ordusunun Azerbaycan'da gerçekleştirdiği vahşetten, talandan, soygunculuktan bahsedilmiş buna karşı çıkan halk ile yapılan kanlı çarpışmalardan söz edilmiştir. Dünya devletlerinin bu duruma sessiz kalmaması ve Rus hükümetine tepki göstermeleri istenmiştir. (İbrahimli, 1996:101-102).

Çeka'nın takibinden kurtulamayan Fethali Han Hoyslu, beyannamenin yayınlanmasının üzerinden henüz bir ay gibi kısa bir süre geçmişken Tfilis'te öldürülmesine rağmen, bu üzücü olay Azerbaycan siyasi muhaceretini yıldıramamıştır. Azerbaycan muhaceretinden olan ve o dönem Paris'te ikamet eden Mir Kasım Mehdiyev, Ekberağa Şeyhülislamov gibi isimler Gürcistan'da etkinlik gösteren propagandaları devam ettirmişler ve Azerbaycan'daki elim durumu broşürler ve beyannameler aracılığıyla dünya kamuoyuna duyurmak için çaba göstermişlerdir. Yine Ali Merdan Topçubaşı'nın başkanlık ettiği bir heyet tarafından 8 Eylül 1920'de Cenevre'de toplanan Milletler Cemiyetine bir itiraz beyannamesi sunulmuştur. Beyannamede, Bolşeviklerin Azerbaycan'ı istilası ile buna direniş gösteren halka Rus Kızıl Ordusu'nun yaptığı zulümler hakkında bilgi verilmiş, bu duruma son verilmesi için Milletler

Cemiyetinden destek ve yardım istenmiştir. Bununla birlikte 1922’de Lozan ve Cenova, 1923’de Londra’da toplanan uluslararası anlaşmalara temsilciler gönderilmiş, Azerbaycan’ın milli çıkarları savunularak, Azerbaycan’ın maruz kaldığı istilaya karşı dünya kamuoyunun dikkati çekilmeye çalışılmıştır. (Nalcıoğlu, 2004:59-60).

Hem Azerbaycan’da hem de Azerbaycan dışında Azeri aydınları bütün imkânsızlıklara ve engellemelere rağmen, milli mücadele uğrunda yoğun çabalar harcamışlardır. Genellikle kişisel gayret ve özveriye dayanan bu çalışmalar tam bir birlik sağlayamamış dünyanın çeşitli ülkelerine dağılmıştır. Azerbaycan Millî Mücadelesini en önemli isimlerinden biri olan, Müsavat Partisinin liderliğini yapan ve Azerbaycan Millî Şurasının ilk başkanı olan Mehmet Emin Resulzade’nin Finlandiya üzerinden Türkiye’ye gelmesiyle Azerbaycan siyasi muhaceretinin faaliyetleri canlılık kazanmıştır.

Resulzade İstanbul’a gelir gelmez burada Müsavat Partisi’nin Harici Bürosu’nu kurmuştur. Partinin tüm etkinliklerine öncülük eden büro, Azerbaycan’da faaliyetlerini gizli olarak sürdürmekte olan, Mirza Bala Mehmedzade liderliğindeki Müsavat Parti ile sıkı ilişkiler kurmuştur. Bu büro vasıtasıyla Mehmet Emin Resulzade, hem Azerbaycan’da kalan ve orada milli mücadeleyi sürdüren aydınlarla hem de Avrupa’nın çeşitli yerlerinde ve İran’da ikamet eden Azerbaycan siyasi muhacereti arasında bir bağ kurmayı amaçlamıştır. (Nalcıoğlu, 2004:64). Mehmet Emin Resulzade önderliğinde kurulan “Azerbaycan Millî Merkezi” de Azerbaycan’daki takipten kaçan Müsavatçı aydınların birleşme noktası olmuştur. Bu sayede Azerbaycan siyasi muhacereti daha güçlü ve sağlam temellerle tek merkezde toplanmış ve çalışmaların sağlıklı bir şekilde yapılması ile daha fazla ses getirmesi amaçlanmıştır.

5. Azerbaycan Siyasi Muhaceretinin Basın Yoluyla Propaganda Faaliyetleri

Azerbaycan muhacereti, bir yandan siyasi alanda Türkiye, İran ve Avrupa’nın birçok yerinde milli mücadelesini sürdürürken öte yandan bu mücadelenin sürekli ve aktif bir şekilde yürütülmesi gerektiği bilincini taşıyordu. Bu doğrultuda muhaceretin sesini duyuracak, fikir birliğini yansıtacak bir yayın organının eksikliği hissediliyordu. Azerbaycan topraklarında baskı ve zulüm devam ediyor, Bolşeviklerin boyunduruğu altındaki halkın ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda sıkıntılarını dile getirmesine müsaade edilmiyordu.

Böyle sıkıntılı bir dönemde Mehmet Emin Resulzade’nin girişimiyle bu sesi duyuracak olan Azerbaycan muhaceret basını devreye girdi. Basın, halkın sesi olma işlevini her dönemde olduğu gibi bu dönemde de yerine getirecekti. Azerbaycan muhaceretinin ve dolayısıyla Azerbaycan halkının sesini tüm dünyaya duyuracakları, aydın kesim ve kanaat önderlerinin fikir yayma ve propaganda aracı olarak kullanacakları, *Yeni Kafkasya*, *Azeri Türk*, *Odlu Yurt* dergileri ve *Bildiriş* gazetesi önemli araçlar olmuştur. Siyasi muhaceret bu yolla dünyanın önde gelen ordularından olan Kızıl Orduya sahip Sovyetler Birliği yöneticilerine zor anlar yaşatmış, siyasi, ekonomik ve sosyal darboğazlara düşmelerine neden olmuştur. (Nalcıoğlu, 2004:64-65).

Basının gücünün ve etkinliğinin farkında olan Resulzade, muhacerete çıktığı zaman Harici Büro’yu kurduktan hemen sonra, bu büronun yayın organı olan *Yeni Kafkasya*’yı yayınlamıştır. 26 Eylül 1923’te yayın hayatına başlayan, on beş günde bir yayımlanan ve Arap harfleriyle basılan derginin başyazarlığını Mehmet Emin Resulzade yapmıştır. 16 sayfa yayımlanan ve zaman zaman 32 sayfalık özel sayılar şeklinde hazırlanan dergi Azerbaycan tarihinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Derginin ilk sayısında Resulzade’nin “Ateş Çalan Prometey” adlı makalesi yayımlanmıştır. (Veliyev, 2006:118). Makalede Kafkasya’nın tarihi, stratejik konumu ve mücadelesi anlatılmıştır. Çoğu yazarların takma isimler kullandığı dergide, Azerbaycan dışında Dağıstan, Lehistan, Rusya, Gürcistan, İran ve Türkiye ile ilgili haberler yer almıştır. 1923-1930 yılları arasında başlatılan yoğun takip sonrası yakalanmak üzereyken arkadaşlarının yardımıyla Enzeli’ye kaçmayı başaran Mirza Bala, burada hem Azerbaycan’daki teşkilatı yönlendirmiş hem de *Yeni Kafkasya*’ya gönderdiği haber ve makalelerle Azerbaycan siyasi muhaceretinin yurtdışı faaliyetlerine destek vermiştir. Dergide, Mirza Bala farklı isimler kullanarak da çok sayıda makale yayınlamıştır. *Yeni Kafkasya* dergisinde, Azerbaycan’ın siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda karşı karşıya olduğu problemler dile getirilmiş Sovyet hükümetinin iddia ettiğinin aksine

Azerbaycan'a, Meclisin aldığı kararla değil, zorla girdiğini ve Sovyet hâkimiyetini tanımaya mecbur ettiğini vurgulamıştır. Dergide siyasi ve ekonomik olayların yanı sıra kültür ve eğitim alanlarında haber ve makalelere yer verilmiş Sovyet yönetiminin Ruslaştırma politikalarına karşı halk uyarılmıştır. (Nalcıoğlu, 2004:66-67). Hem muhacerette bulunanların hem de siyasilere fikir ve ideolojik açıdan örgütlenmesinde ve birlikteliğinde *Yeni Kafkasya* dergisinin rolü büyük olmuştur. (İbrahimli, 1996:119).

“*Yeni Kafkasya*’nın yaptığı Bolşevik aleyhtarı yayınlar ses getirmiş, bu konuda edişe duyan Sovyet hükümeti, kendi yayın organı olan *Bakinski Raboçi*’de *Yeni Kafkasya* dergisinde yayımlanan yazıların asılsız olduğu ve itibar edilmemesi gerektiğini vurgulamıştı. Dergide Komünist Parti ile ilgili ayrılık yazıları halk arasında gündem oluşturmuş, ihtilal söylentileri yayılmıştı. Ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel alandaki bu yayınlar ve Bolşevik aleyhtarı tutumlar, Sovyet hükümetini rahatsız etmiş, Azerbaycan halkı arasında bağımsızlık fikri hızla yayılmıştır. Derginin Azerbaycan’a girişi engellenemeyince Türk yetkililerin birkaç kez reddetmelerine karşın yoğun baskılar sonucu dergi, 1 Eylül 1927’de 94. sayısından sonra yayın hayatına son vermek mecburiyetinde kalmıştır” (İnce, 2017:527).

Azerbaycan Muhacereti bu tarihten sonra aynı yazarlarla, aynı içerikle ve aynı amaç doğrultusunda 3 yıl süreyle (1928-1931) *Azeri Türk* dergisi yayınlamıştır. 1 Şubat 1928’de yayın hayatına başlayan ve 15 günde bir yayımlanan dergi, ilmi, edebi, içtimai, iktisadi ve siyasi bir dergidir. Mehmet Sadık Ahundzade’nin imtiyaz sahibi olduğu derginin başyazarı Mehmet Emin Resulzade’dir. Zengin bir yazar kadrosunun bulunduğu *Azeri Türk* dergisi Azerbaycan, Türkiye ve Avrupa’nın çeşitli ülkelerine yayılmıştır. Derginin Fransa Almanya, Lehistan gibi Avrupa ülkelerinin yanı sıra İran, Afganistan gibi ülkelerde muhabirleri bulunmakta, bu muhabirler Bolşevik takibinden kurtulan siyasi muhaceretten oluşmaktadır. *Azeri Türk* dergisi, Azerbaycan’da olup biten olaylar ve siyasi ekonomik koşullar hakkında bilgiler sunmakla beraber, dünyada meydana gelen gelişmeler hakkında da haberler vermekteydi. *Azeri Türk* dergisi gibi Azerbaycan’ın bağımsızlığına kavuşması için Bolşevizim karşıtı yayınlar yapmış, İlk sene daha çok Azerbaycan’daki siyasi ve ekonomik olayları gündeme taşıyan dergi, daha sonra başta Sovyet Rusya olmak üzere Türkiye, İran ve Avrupa’da gelişen olaylar hakkında okurlarını bilgilendirmiştir. Sovyet Rusya’nın Ruslaştırma politikası, Azerbaycan milli servetlerini bedelsiz olarak Rusya’ya taşınması ve Azerbaycan halkının ekonomik ve sosyal yaşamına yaptığı olumsuz etkiler sık sık gündeme getirilmiştir. Dergide siyasi, iktisadi ve sosyal içerikli yazıların yanı sıra kitap ve dergi tanıtımlarına yer verilmiş, muhacerette yaşayan Azeri gençlere maddi destek olmak ve eğitim almalarını sağlamak amacıyla 1924’te kurulan “Azeri Türk Gençler Birliği” toplantıları ve bu toplantıların içeriği hakkında bilgiler vermiştir. (Nalcıoğlu, 2004:69). Mirza Bala yazılarında haklı mücadelelerinin mutlaka hürriyetle sonuçlanacağını anlatmıştır.

Mehmet Emin Resulzade ve Mirza Bala Mehmetzade ile derginin imtiyaz sahibi Mehmet Sadık Ahundzade arasında yaşanan anlaşmazlık yüzünden Kasım 1928’de yayımlanan 20. sayıdan sonra Mehmet Emin Resulzade ve Mirza Bala Mehmetzade dergiden ayrılmışlardır. Bu tarihten sonra derginin içeriğinde kayda değer değişiklikler olmuştur. Dergi, var gücüyle Azerbaycan’ın bağımsızlık davasını savunmuş ancak bunun “Kafkasya Birliği” nin sağlanmasıyla mümkün olacağını dile getirmiştir. *Azeri Türk*’ün ikinci yaşına girmesi münasebetiyle Mehmet Sadık 16 Şubat 1929’da yayımlanan sayısında derginin tanıtım yazısında “Azeri Türk Azerbaycan bağımsızlık davasını müdafaa etmek vazifesini deruhte eden milliyetperverlerin yayın organıdır. Dergimiz esarete bulunan Türk ülkelerinin kurtuluşunu diler ve Kafkasya milletlerinin Rusya Esaretinden kurtuluşunu, Rusya’nın istilasına karşı birleşmelerinde ve Ruslukla mücadele etmelerinde görür” ifadesini kullanmıştır. (*Azeri Türk*, No:23:1). Dergide *Odlu Yurt*’u çıkaran Resulzade ve Mirza Bala’ya yönelik ciddi suçlamalar içeren yazılar çokça yer almıştır. 1 Şubat 1928’den 1 Mart 1931’e kadar geçen zamanda ilk 20 sayısı Arap harfleriyle olmak üzere toplam 32 sayı yayımlanan dergi Aralık 1928’den itibaren düzensiz olarak yayımlanabilmiştir.

1 Mart 1929’da yayın hayatına başlayan *Odlu Yurt* dergisi de *Yeni Kafkasya* ve *Azeri Türk* dergisi gibi Azerbaycan’ın bağımsızlık fikrini yaymayı amaçlamıştır. Derginin yazar kadrosunda Resulzade ve Mirza Bala ile birlikte hem *Yeni Kafkasya*’da yazan hem de *Azeri Türk* dergisinde yazan birçok yazar yer almıştır. Fikir olarak bu dergilerin devamı niteliğinde olmuştur. Ayda bir kez 16 sayfa olarak yayımlanan dergi, yayımlandığı süre boyunca Bolşevik karşıtı bir politika izlemiştir. Özellikle eğitim, alfabe, toprak,

petrol ve kolektivism konularına ilişkin yazılarla Bolşevik Partisi'ndeki iç karışıklıklara yönelik yazı ve haberlere yer veren dergi, Azerbaycan Türkleri üzerinde son derece etkili olmuş özellikle gençler arasında ilgi görmüştür. Özellikle Azerbaycan'ın sömürüldüğünü rakamlarla ve örneklerle açıklamaya çalışan dergi Azerbaycan bağımsızlık davasını güden diğer yazılarıyla ülkede bağımsızlık fikrinin oluşmasında büyük rol oynamıştır. Toplam 31 sayı yayınlanan dergi Ağustos 1931'de yayınına son vermek zorunda kalmıştır. (Nalcioglu, 2004:74-75). 1932 yılında aynı maksatla İstanbul'da *Azerbaycan Yurt Bilgisi Dergisi* yayınlanmıştır. Aylık olarak yayınlanan dergi, bilim, kültür ve edebiyat dergisidir. *Azerbaycan Yurt Bilgisi Dergisi* 48 sayfa olarak toplam 36 sayı yayınlanmıştır.

“Azerbaycan Millî Mücadelesinin ve bağımsızlığının savunuculuğunu yapan, Azerbaycan muhaceretinin önemli bir sözcüsü olan ve M. Emin Resulzade'nin sorumluluğunu yürüttüğü *Bildiriş* gazetesi de Bolşeviklerin, Rusya topraklarında yaşayan halklara uyguladığı siyasi, ekonomi ve iktisadi alandaki yaptırımlarının yansımalarını haberleştirerek ve/veya makaleye dönüştürerek kamuoyunu bilgilendirmiştir. *Bildiriş* gazetesi genel olarak, Azerbaycan'dan, Sovyet Rusya'sından, Kırım'dan, Kuzey Kafkasya'dan, İdil-Ural bölgesinden, Başkurdistan'dan, Kazak-Kırgız bölgesinden, Türkistan'dan, Ukrayna'dan haberlere yer vermiş, bu haberleri oluştururken Sovyetler Birliği'nde ve dış ülkelerde basılan gazete ve dergileri kaynak olarak kullanmıştır. Ayrıca *Bildiriş*' te, Sovyetler Birliği'nden, Türkistan'dan, Kazak-Kırgız vs. bölgelerden gelen haberciler vasıtasıyla oluşturulan haberler de yer almıştır” (İnce, 2017:484)

“*Bildiriş*, Bolşevik işgali sonrası Sovyet yönetiminin özellikle de Azerbaycan'da uygulamaya çalıştığı (milli şuuru öldürmeye yönelik) politikalara karşı halkı bilgilendirmiş ve uyarmış, yine haberler ve makaleler aracılığıyla Rusya topraklarında yaşayan diğer Türk soylu halklar ile Rus dışı milletler için de aynı maksadı gütmüştür. *Bildiriş* bu yayın politikası sayesinde Azerbaycan milli mücadelesini sürekli canlı ve gündemde tutmuş, Bolşeviklerin baskıcı tutumunu dünya kamuoyuna duyurmuştur” (İnce, 2017:524)

“*Bildiriş*' te yer alan makaleler ve haberler dünya kamuoyu tarafından yakından takip edilmiştir. Rus yönetimi bu haberlerden duyduğu endişeyi ve rahatsızlığı sık sık dile getirmiştir. Ruslar, dünya kamuoyuna sağlanan bu haber ve bilgi akışını engellemek ve kaynakları yok etmek maksadıyla muhaceret basınına takibe almış, ilgili ülkelere, bu insanları sınır dışı etmeleri konusunda baskı yapmıştır. Bunda da kısmen başarılı olmuştur. Muhaceretin Türkiye'deki etkili yayın organlarından biri olan *Bildiriş* gazetesi de diğer muhacir yayınları gibi, Sovyetler Birliği'nin baskısı sonucu Türkiye'de 10 Eylül 1931'de yayınlanan 58. sayısından sonra okuyucularına veda bile edemedi yayınını aniden durdurmak mecburiyetinde kalmıştır” (İnce, 2017:528)

6. Sonuç ve Değerlendirme

Öz vatanları Azerbaycan'ı terk etmek zorunda kalan ve muhacir durumuna düşen Azerbaycanlı aydınlar, gittikleri ülkelerde de Sovyetlerin baskısı ile rahat çalıştırılmamış, faaliyetleri engellenmiş ve buldukları ülkeleri terk etmek durumunda bırakılmışlardır. Sürekli bir ikamet adresleri olmayan, düzenli bir yaşam süremeyen bu insanlar sürekli ad ve soyad değiştirmişlerdir. Hayatları boyunca elde ettikleri maddi ve manevi değerleri Azerbaycan'da bırakarak, sadece düşüncelerindeki ve akıllarındakilerle bağımsızlık mücadelesi için muhacerete, bir başka ifadeyle kader yolculuğuna çıkmışlardır. Muhaceret, başta İran, Türkiye, Almanya, Fransa, Polonya olmak üzere birçok ülkede matbuat oluşturarak mücadelelerini sürdürmüşlerdir.

Azerbaycan siyasi muhacereti Azerbaycan'da milli şuurun diri tutulması hususunda -propaganda maksatlı- pek çok çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların en önemli kısmını ise elbette basın faaliyetleri oluşturmaktadır. Muhaceret basının başarılı propaganda çalışmaları o kadar ses getirmiştir ki Rus yetkililer durumdan rahatsız olmuştur. “Aslında Ruslar uzun zamandır muhacerette olan aydınların çalışmalarını takip ediyor, bu çalışmalarını engellemek için yoğun çaba sarf ediyorlardı. Bilhassa *Yeni Kafkasya*'nın yaptığı Bolşevik aleyhtarı yayınlar ses getirmiş, bu konuda edişe duyan Sovyet hükümeti, kendi yayın organı olan *Bakinski Raboçi*' de, *Yeni Kafkasya* dergisinde yayınlanan yazıların asılsız

olduğu ve itibar edilmemesi gerektiğini vurgulamıştı. Dergide, Komünist Parti ile ilgili ayrılık yazıları halk arasında gündem oluşturmuş, ihtilal söylentileri yayılmıştı. Ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel alandaki bu yayımlar ve Bolşevik aleyhtarı tutumlar, Sovyet hükümetini rahatsız etmiş, Azerbaycan halkı arasında bağımsızlık fikri ise hızla yayılmıştır. Derginin Azerbaycan'a girişi engellenemeyince Türk yetkililerin birkaç kez reddetmelerine karşın yoğun baskılar sonucu dergi, 1 Eylül 1927'de 94. Sayısından sonra yayın hayatına son vermek mecburiyetinde kalmıştır” (İnce, 2017:526).

“*Bildiriş* ‘in yayınlardan duyulan rahatsızlık da çeşitli platformlarda dile getiriliyordu. Komünist Parti’nin Azerbaycan teşkilatının bir toplantısında, Polonski’nin Rusça, Sultanov’un Azerbaycan Türkçesiyle yaptığı konuşmalarında Müsavatçıların, Azerbaycan Komünist Partisi’nin faaliyetlerine karşı Sovyet aleyhtarı nüfuzlarını kuvvetlendirmek için çalıştıklarını belirtmişlerdir. Konuşmalarında “*Grupçuların Komünist Fırkasının ana hattı aleyhinde olan mücadeleleri yerli milliyetçilik alametidir. Grupçuların Azerbaycan Komünist Fırkasının merkez ve Bakü komiteleri aleyhinde olan mücadeleleri, Müsavat yayınında (Bildiriş) müdafaa ediliyor. Mehmet Emin Resulzade ve Mirza Bala Mehmetzade isimindeki Müsavatçılar, grupçuların bu mücadele sloganını benimsemişlerdir*” demişlerdir. Bu açıklamalar, Komünist Parti yönetiminin muhaceret yayınlardan ne şekilde etkilendiğini ve rahatsız olduğunu açık bir biçimde ortaya koymaktadır” (İnce, 2017:527).

“Muhaceret çalışmalarından ve yayınlardan kaynaklanan bu rahatsızlık Bolşevikleri harekete geçirmiş, Türkiye’ye olan baskı artmıştı. Nihayet Rusların yoğun baskısı sonucu milli mücadelenin en önemli temsilcilerinden olan Mehmet Emin Resulzade Türkiye’den ayrılmak durumunda kalmıştır”² (İnce, 2017:527).

1928 yılında Müsavatçılar yeniden yayın hayatına başlasalar da, *Azeri-Türk* ve *Odlu Yurt* vb. dergilerinin yayımı Sovyetlerin hep itirazlarına neden olmuştur. Zira bu dönemde Azerbaycan SSC’de yürütülen takip ve baskılar sırasında İstanbul-Berlin ve İstanbul-Batum-Tiflis üzerinden Bakü’ye sokulmuş Müsavat yayımları bulunmuştu. Aralık 1929’da Sovyet Dışişlerin Komiseri yardımcısı Karahan’ın Türkiye ziyareti sırasında konu bir kez daha gündeme gelmiştir. Sovyet komiseri Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü ile görüşmesinde bazı güçlerin faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmişti. 17 Aralık günü taraflar arasında yapılan anlaşmayla Türkiye ile SSCB arasında anlaşmaların süresi on yıl daha uzatılmıştır. Bu tarihten sonra ise Türkiye’de Azerbaycan dâhil, diğer Türk ülkelerinden gelen siyasilerin de çalışmaları zorlaşmış ve çok sayıda siyasetçi Türkiye’yi terk ederek Avrupa’ya geçmek zorunda kalmışlardır.

Böylesine çetrefilli ve zor şartlarda mücadele veren Azerbaycan aydınları, bir gün gerçekleşeceğinden şüphe duymadıkları bağımsızlıklarına 70 yıl sonra, 18 Ekim 1991 yılında Rusya’dan ayrılıp Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti’ni kurarak ulaşmışlardır. Azerbaycan’ın bağımsızlığının kazanılmasında basın önemli bir etken olmuştur. Dönemin koşullarında en büyük güç olarak düşünülen basının bu gücünden muhaceret fazlasıyla faydalanmıştır. Azerbaycan muhaceretinin gerçekleştirdiği basın faaliyetleri, basının bir propaganda aracı olarak kullanılmasının en çarpıcı örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Kaynakça

Azeri Türk, (1929). “*İkinci Yıl Başında*”, Azeri Türk, No: 23, 16 Şubat 1929, s. 1.

Bernays, E. L. (1928) “*Propaganda*”, New York, Horace Liveright

Brown, J.A.C, (2000). “*Beyin Yıkama*”, Çev.: Behzat Tanç, İstanbul: Ağaç Yayınları.

Eke, E. (2008). Siyasal Propaganda Araçlarının Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisi; Isparta Örnek Olayı, *Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2008, s.60-69

² Resulzade’nin Türkiye’yi terk etmesi, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması’nın 8. Maddesinde yer alan şu açıklamaya dayandırılmıştır: “Bağlı taraflar, toprakları üzerinde karşı taraf ülkesinin ya da ona bağlı topraklardan birinin hükümeti rolünü üstlenmek savında bulunan örgüt ve grupların kurulmasını ya da yerleşmesini ve öteki ülkeye karşı savaşın amacıyla olan grupların yerleşmesi hiçbir zaman kabul etmemeyi yükümlenirler.”

- Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2002). “Öteki Kuram: Kitle İletişimine Yaklaşımların Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirilmesi”, Ankara: Erk Yayınevi.
- Hitler, A. (2002). “Kavgam”, İstanbul: Emre Yayınları.
- İbrahimli, H. (1996). “Azerbaycan Siyasi Muhacereti”, Bakü: Elm Neşriyatı.
- İnce, M. (2016). Spor ile Siyasetin İlişkisi Üzerine Bir Analiz; Sporu Siyasete Alet Etmek. *Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2).
- İnce, M. (2017). “İletişim Çalışmaları- 2017”, Bölüm Adı: Bolşeviklere Karşı, Azerbaycan’da Milli Şuurun Oluşmasında Bildiriş Gazetesi’nin Rolü, (482-535), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları
- Kalender, A. (2000). “Siyasal İletişim, Seçmenler ve İkna Stratejileri”, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Kılıçaslan, E. (2008). Siyasal İletişimde İdeolojik Dil, Edirne, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mart 2008.
- Mehmetzade, M. B. (1991). “Milli Azerbaycan Hareketi”, Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.
- Nalcıoğlu, B. U. (2004). “Azerbaycan Siyasi Muhaceretinin İstanbul’daki Basın Etkinliklerinin (1923-1931) Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü”, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Öymen, O. (2014). “Bir Propaganda Silahı Olarak Basın, Dünya’da ve Türkiye’de Sansür Baskı ve Yönlendirme”, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Pedro, J. (2011). The Propaganda Model in the Early 21st Century, Part I, *International Journal of Communication* 5, 2011, s.1865-1905.
- Qualter, T. H. (1002). “Propaganda ve Psikolojik Savaş”, Çev. Ünsal Oskay, Kanada, Waterloo Üniversitesi, (1992) s.255
- Swietochowski, T. (1988). “Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920”, Çev.: Nuray Mert, İstanbul: Bağlam Yayınları
- Swietochowski, T. (1991). “1920 Öncesinde Rus Azerbaycan’ında Milli Kimliğin Yükselişi Ve Edebi Dil Politikası”, (Çev. Saadettin GÖMEÇ), *Ethnic and Racial Studies*, 14/1, London 1991
- Tarhan, N. (2003) “Psikolojik Savaş, Gri Propaganda”, 4. Basım, İstanbul: Timaş Yayınları
- Türk Dil Kurumu, tdk.gov.tr
- Ulu, C. (2012). Çanakkale Muharebeleri Sırasında Basının Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Harp Mecmuası Örneği, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı: 12, Bahar 2012, s.61
- Veliyev, A. (2006). “Azerbaycan Siyasi Düşünce Tarihi ve Mirza Bala Mehmetzade 1898-1959”, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Yaylagil, L. (2010). “Kitle İletişim Kuramları, Eleştirel ve Egemen Yaklaşımlar”, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Ziyaoğlu, R. (1963). “Propaganda ve Sanatı”, İstanbul: Halk Basımevi.